

SOOČANJA

Bíoi parállleloi

Miran
Košuta

βίoi παράλληλοι

O ρασμεριου μεδ νουεισο o ιταλιανσκο iv σλουενσκο λιτερατουρο v Ιταλι

»Ali se ljubiva? Ali sva samo zvezdi, ki gresta čez iste pokrajine?« se je v eni izmed svojih najlepših lirik – v Svetlih akordih klavirja – spraševal Srečko Kosovel. Nanj, na te verze, ki so kot vsaka dobra poezija pomensko nabiti z nekakšno presežno vrednostjo, metaforično bogati, zato pa asociativno hvalježni, sem se spomnil vsakokrat, kadar skušam nanovo opredeliti razmerje med italijansko in slovensko literaturo v Italiji, med geografsko in zgodovinsko tradicionalnima sosedoma, ki bi morala – po nasvetu Umberta Sabe – soživljati kot stara prijatelja ob biljardni mizi.¹

Ali se torej ljubita ti dve književnosti? Ali pa jih morda družijo edinele skupna zemljepisna ujetost, zlobčevske »vicinanze«² – bližine, in gresta torej čez Primorje, Kras, Goriško, Benečijo ali Rezijo kot zvezdi, ki se po naključju za hip utrneti na istem nebu, tuji in nespravljeni?

Odgovor je plutarhovski naslov referata, teza, da živita obe literaturi vzporedno, samosvoje življenje in da so stiki med njima bolj izjema kot pravilo. Ta nezaželena književna avtarkija bo predmet pričujočega razpravljanja.

Zanjo je v slovenski in italijanski esejistiki ali literarni zgodovini razsejana plejada dokazov. O Trstu, ki bi moral biti zaradi svoje časovne skušnje in prostorske lociranosti naravna summa tudi medsebojnega književnega oplajanja, pravita npr. Angelo Ara in Claudio Magris, da je mesto, kjer živijo Italijani in Slovenci ločeno, kjer naravnega jezikovnega in kulturnega pluralizma preprosto ni, kjer je kulturna multinacionalnost »un fatto soprattutto di élite, collegato a un particolare humus familiare, culturale e professionale; è l'eccezione e non la regola«³ – izjema torej, ne pravilo. In Marija Pirjavec jima v obravnavanju stikov med obema literaturama pritrjuje s komajda drugačno besedno formulacijo: »Kljub naporom italijanskih in slovenskih prevajalcev (zadnjih je veliko več, kar je samo po sebi pomenljivo) je slovenska literatura – objavljena zvečine v malo razširjenih revijah – zapustila le malo sledov v Italiji.«⁴

Zanjo je v slovenski in italijanski esejistiki ali literarni zgodovini razsejana plejada dokazov. O Trstu, ki bi moral biti zaradi svoje časovne skušnje in prostorske lociranosti naravna summa tudi medsebojnega književnega oplajanja, pravita npr. Angelo Ara in Claudio Magris, da je mesto, kjer živijo Italijani in Slovenci ločeno, kjer naravnega jezikovnega in kulturnega pluralizma preprosto ni, kjer je kulturna multinacionalnost »un fatto soprattutto di élite, collegato a un particolare humus familiare, culturale e professionale; è l'eccezione e non la regola«³ – izjema torej, ne pravilo. In Marija Pirjavec jima v obravnavanju stikov med obema literaturama pritrjuje s komajda drugačno besedno formulacijo: »Kljub naporom italijanskih in slovenskih prevajalcev (zadnjih je veliko več, kar je samo po sebi pomenljivo) je slovenska literatura – objavljena zvečine v malo razširjenih revijah – zapustila le malo sledov v Italiji.«⁴

¹ Umberto Saba: *Caffè Tergeste*, v *Il Canzoniere*, Einaudi, Torino 1978 (1. izdaja je iz l. 1921). V izvirniku:

Caffè di plebe, dove un dì celavo
la mia faccia, con gioia oggi ti guardo.

E tu concili l'italo e lo slavo,
a tarda notte lungo il tuo bigliardo.

² Ciril Zlobec: *Vicinanze*, Salvatore Sciascia Editore, Caltanissetta – Roma 1987.

³ Ara – Magris: Trieste. Una identità di frontiera, Einaudi, Torino 1982, str. 42, 45.

⁴ Marija Pirjavec: Saggi sulla letteratura slovena dal XVIII° al XX° secolo, ZTT, Trst

Ko bi torej razmerje med obema književnostma strnili po Saussureju, Jakobsonu, Ogden-Richardsu, Hjelmslevu, ali Barthesu v znano shemo komunikacije (oddajnik \Leftrightarrow kod / prenosnik \Leftrightarrow sprejemnik), bi bil pretok med avtorjem in naslovníkom, adresantom in adresatom, označujočim in označenim največkrat zaradi motenj v kanalu ali napačne dekodifikacije ecovsko klasična prisposoda neuspešne interpretacijske kooperacije, ovirane in celo neuresničene sporočilnosti, v najboljšem primeru pa zgled enosmernega, enostranskega komunikacijskega procesa (od večinske, italijanske do manjšinske, slovenske literature) sporočanja brez feed-backa, zato pa *contradictio in terminis*, *negatio per definitionem* samega pojma komunikacije.

Samo droben primer iz književne prakse. Tako Umberto Saba kot Alojz Gradnik sta napisala pesem o Kontovelu, slovenski vasi v okolici Trsta. Toda razen domala istega naslova (*Contovello / Na Kontovelu*) in skupne pejsažne ambientacije sta njuni liriki idejno, vsebinsko in stilno popolnoma različni: v prostih stihih prve ima Sabovo »trpko vino«⁵ priokus osebnega razočaranja, deziluzije, zapiranja v svet majhnih stvari, pri Gradniku pa je s Kontovelom sonetno poantirana bol kraške zemlje, kolektivna primorska nacionalna usoda, ki ji »nemirna voda« tujstva »ne bo nikoli dala (...) počitka«.⁶ Umljiva umetniška samobitnost, kronološka sočasnost, medsebojno nepoznanje so vtirali Sabo in Gradnika na podobni motivni kolesnici, ki pa se – kakor tračnici vlaka – ne srečata nikoli.

Primer je – *pars pro toto* – značilen za globalni odnos med obema literaturama v Italiji. Vzporednost, ne ali enosmerna komunikativnost pa sta toliko bolj zaskrbljujoči in presenetljivi, če pomislimo, da soživljata obe umetnosti v istem času in prostoru: Plutarh je vsaj biografiral paralelne usode po enega Grka in Rimljana, ljudi iz različnih obdobij in domovin, tu pa...

A da ne bomo posplošujoči in pristranski: ali je bilo vedno tako med obema književnostma? Mar nismo v preteklosti poznali dragocene primere medsebojnega intelektualnega, kulturnega, literarnega sodelovanja in kontaminacije? Ni to, kar danes beležimo, bolj ko ne posledica zgodovinskih prelomov, shizm, fanatično načrtne ideološkosti režimov ali držav v teh krajih, razdvajalske in avtarkične histerije, iredentizma, fašizma, vojne, municipalističnih gibanj in povojnih političnih zablod?

Kratek, kronološko urejen ekskursus v preteklosti bo v odgovor gornjemu pomagal objasniti tudi zdajšnji odnos med italijansko in slovensko literaturo v Italiji.

1524–27 *Primož Trubar študira na dvoru Petra Bonoma v Trstu. Prek in svetovljansko in literarno razgledanega škofa spozna »laški«*
1540–42 *jezik, latinsko kulturo in književnost: Vergila, Erazma, Kalvina.⁷ Komunikacija je dvosmerna: Bonomo tekoče obvlada slovenščino, prijateljuje s humanistom Jurijem Slatkonjo in svetuje celo*

1983, str. 99. Citat se v originalu glasi: »Nonostante gli sforzi di traduttori di origine italiana e di quelli di origine slovena (questi ultimi prevalgono sui primi, fatto di per sé significativo) il patrimonio letterario sloveno, relegato per lo più in riviste poco diffuse, ben poca traccia ha lasciato in Italia.«

⁵ Umberto Saba: *Contovello*, v *Il Canzoniere*, cit. izdaja, str. 466

⁶ Alojz Gradnik: *Na Kontovelu*, v *Pojoča kri*, 1944, str. 29

⁷ Primož Trubar: *Ta prvi dejl tiga noviga testamta z Eno dolgo predugovorjo*, 1557

pri prevodu ruskih Pisem slovenskega diplomata Žige Herbersteina.⁸

- 1607 Piemontski menih Gregorio Alasia da Sommari pa izda v Vidmu prvi italijansko-slovenski slovar, zgled medsebojne kulturne osmoze. Črpa iz Megiserja, ve za glagolico, znanje slovenščine se mu zdi dar, in čeprav ga k sestavljanju besednjaka vodijo prvenstveno verski nagibi, skuša vendarle tudi »procurare l'utile di questi popoli«⁹ – prispevati h kulturni rasti sosednjega naroda.
- 1634 Baron Antonio Marenzi razdeli članom bratovščine Brezmadežnega spočetja v Trstu vrsto slovenskih knjig, natisnjenih v Ljubljani. Italijansko mestno plemstvo očitno bere, pozna, ceni slovenski jezik in tisk, če se v njegovem imenu Nicolò Burlo zahvali dobrotniku za »tako dragoceno darilo«.¹⁰
- 1685–1700 Slovenska plemiška pisma Isabelle Marenzi in Ester Maksimilijane Coraduzzi pričajo o aktivni večjezičnosti in bikulturnosti takratnih višjih slojev na Primorskem.¹¹
- 1691 Izide v Benetkah Sacrum Promptuarium Janeza Svetokriškega; baročno nabrekli slog njegovega pisanja je v marsičem odsev italijanske pridigarke tradicije (Segneri).
- 1693 Po zgledu italijanskih arkadijskih združb je v Ljubljani ustanovljena Academia operosorum; med njenimi člani je tudi rimski literat G. M. Crescimbeni. Stiki z rimsko Arkadijo so živi; čeprav je pesniško-literarno snovanje operozov latinsko, ni mogoče izključiti medsebojnih diskusij o nacionalnih književnostih.
- 1780 Slovensko-italijanski baron Žiga Zois, ki se je rodil v Trstu in študiral v Reggio Emiliji, vabi v Ljubljano številne italijanske gledališke skupine, v njegovem literarnem krožku berejo in komentirajo slovenski pisci vrsto italijanskih avtorjev od Metastasia do Goldonija.
- 1820–34 Prek medsebojne korespondence odkrivata Francesco Leopoldo Savio in Matija Čop v evropskem literarnem kontekstu navzkrižno tudi obe nacionalni književnosti, še zlasti avtorje, kot so Monti, Foscolo in Manzoni.
- 1834 France Prešeren izda Sonetni venec, v katerem je – kljub neovrgljivi umetniški samosvojesti – tudi nekaj italijanskih literarnih reminiscenc od Tassa, Danteja in arkadijskih verzifikatorjev do Petrarke.

Če se omejim na našteto, je torej v književni zgodovini dovolj pričevanj o obojestranski prežetosti obeh literatur na prostoru med Alpami in Jadranom vsaj tja do začetka ali celo srede 19. stoletja. Prav tako tesna je bila tudi jezikovna kompenetracija, če je l. 1821 po napoleonski zasedbi Ilirije Charles Nodier zapisal, da je tu »la langue nationale... le slave vindique qui diffère en peu de chose du croate et de l'istrien proprement dit; mais il

⁸ Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem, Ljubljana 1979, str. 153–154

⁹ Gregorio Alasia da Sommaripa: Vocabolario italiano e schiauo, Videm 1607; citirano po faksimilirani izdaji, Ljubljana, Devin-Nabrežina, Trst 1979, str. 10

¹⁰ Antonio Tribel: Una passeggiata a Trieste, 1884, str. 239

¹¹ Slovenska plemiška pisma (ur. Pavle Merku) ZIT, Trst 1980

n'y a personne qui n'y joigne la connaissance ou de l'allemand, *ou de l'italien*... (podčrtal M.K.)¹²

Toda slovensko-italijanskim muzam ugodno gmotno in duhovno klimo razpara blisk zgodovine: pomlad narodov z večjo nacionalno samozavestjo, a tudi zagledanostjo, vzpon meščanstva, ki oblikuje narodno samostojnost in suverenost, krhanje mednacionalnega, jezikovno enakopravnega avstrijskega cesarstva, pojav iredentizma in pretirane italijanizacije teh krajev, plebiscit l. 1866 in priključitev dela slovenskega etničnega ozemlja Italiji – vse to privede še pred nastopom fašizma do regionalnih partikularizmov in nacionalnih trenj, ki jih neizogibno beleži tudi književno: italijanski pisci so na prelomu stoletja že zdavnaj izgubili jezikovno kompetenco, znanje slovenščine ni več nuja, sosednje avtorje in dela poznajo le še po imenu, medsebojni literarni pretok je utopija, komunikacija je enosmerna – od močnejšega k šibkejšemu.

A zdaj postanejo paradoksalno izpostavljeni, državno nezaščiteni, s fašizmom celo življenjsko ogroženi Slovenci bogatejši od Italijanov, saj še vedno sprejemajo iz romanske kulturne zakladnice. V Italiji izhaja od leta 1865 letno komajda en prevod slovenske beletristike, s kritikami, poročili, eseji in besedili iz italijanskega leposlovja pa je ta čas bogato posejana domala vsa slovenska publicistika.

In kadar se večinski sosed zanima za slovensko književnost, so vzroki politični, prej ko literarni ali kulturni: tako recimo po letu 1941, ko si skušajo fašistične oblasti z mrzličnim prevajanjem ter večjim upoštevanjem slovenskih piscev zagotoviti podporo prebivalcev okupiranega ozemlja.

Literarna kronika tega burnega obdobja je zato popis vzporednega soživljanja, obravnavanja istega argumenta ali motiva z različnih, kalupsko in ideološko večkrat obremenjenih zornih kotov, kronika tolikih Kontovevlov, paralelizmov, propadlih ali zamujenih srečanj.

Med vsemi gre navesti nekaj odbranih primerov, ki dokumentirajo literarni genius loci, nezmožnost slovenske in italijanske književnosti najti skupen jezik. Portret tega časa je yourcenarovska *œuvre au noir*, slika tega, česar ni, pa bi lahko bilo, nezavednega, potlačenege, neuresničenege, ki pa je – tako nam dopovedujejo od Freuda do Lacana – bistveno za razumevanje obstoječega in površinskega.

Tržaški futurizem in Srečko Kosovel

Leta 1910 se v Trstu buržujsko uglašeno občinstvo zdrzne ob futurističnem večeru Marinettija, Mazze in Palazzeschija, ki pa nasprotno ogreje nekaj domačih italijanskih literatov in likovnikov. Fedoro Tizzoni (Teodoro Finzi), Farfa (Vittorio Tommasini), Emilio Mario Dolfi, Vladimiro Miletta, Bruno G. Sanzin idr. se v dvajsetih ter tridesetih letih z revialnimi in knjižnimi objavami udinjajo literaturi s podobnimi oblikovnimi postopki, kot se ji – le nekaj desetnih kilometrov stran, v Tomaju in Ljubljani – zapišuje s svojimi Integrali Srečko Kosovel.

Če bi bil po eni strani med prvimi in drugim Kosovelov tržaški prijatelj, slikar Avgust Černigoj, idealni *trait d'union*, je po drugi takšno medse-

¹² Charles Nodier, članek o Ilirskih provincah v časopisu *La Quotidienne*, 1821; reproduciran v: Charles Nodier – *Statistique Illyrienne*, Ljubljana 1933, str. 9

bojno vplivanje a priori izključeno zaradi diametralno nasprotno svetovno-nazorske in politične opredeljenosti, zaradi različne obojestranske Weltanschauung: tržaški futuristi podrejajo literaturo re imskem antisocializmu, umetniški imperativ dinamizma enačijo s podporo fašističnemu imperializmu in interventizmu,¹³ Srečko Kosovel pa se v konstruktivistinih, dadaisti nih, nadrealisti nih, ekspresionističnih, zenitisti nih ali delno futuristi nih postopkih integralov opira slej ko prej na marksistično usmerjen socialni humanizem Rollanda, Wolkerja, Gorkega in Tollerja. Marinettijeva zahteva po odpravi mrtve kulture, po sežigu knjižnic, muzejev in Kosove-lovo vzklikanje proti »mrtvim estetom«, »muzejskim moljem«¹⁴ sta torej formalno sorodni, a izhodi no in vsebinsko različni misli.

Sicer pa: kako bi tržaški futuristi poznali Kosovela, ko so bili Integrali do Ocvirkove »anagorizis«¹⁵ leta 1967 neznani celo samim Slovencem?

Futuristi no poglavje paralelne italijansko-slovenske književne izkušnje, ki izključuje poleg Kosovela tudi takratno slovensko historično avantgardo Podbevška, Delaka in drugih, je zato novo, brezupno čakanje Godota.

Psihoanaliza v italijanski in slovenski literaturi

Naravnost zgleden primer skoraj sočasnega vzporednega odkrivanja, literarizacije istega argumenta je v italijanski in slovenski književnosti dvajsetih let psihoanaliza, ki se po Freudovih predavanjih v letih 1915–16, njegovem Uvodu vanjo, ustanovitvi Mednarodnega psihoanalitičnega združenja in izdaji nekaterih temeljnih del (Razlaganje sanj, K psihopatologiji vsakdanjega življenja)  iroko razmahne v Evropi in svetu, prenikaje iz znanstvene izkušnje na domala vsa polja umetniškega.

V Italiji je najdovzetnejši za nove psihoanalitične nauke židovski krog tržaških intelektualcev (zdravnik Edoardo Weiss, pisatelja Guido Voghera in Italo Svevo, kritik Bobi Bazlen), ki ima tudi veliko zaslug pri natisu prve italijanske izdaje Freuda v Bariju.  idovski kulturniki so se – po pričevanju Giorgia Voghere – oprijeli psihoanalize »animati da un forte spirito anti-conformista, da una notevole propensione ad accettare punti di vista nuovi e rivoluzionari«,¹⁵ pa tudi zaradi getizacije, v katero so bili, ob nara ajo em iredentizmu in fašizmu v Trstu, potisnjeni kot skupnost. V svetu novih idej so se hoteli počutiti prosti, suvereni.

Ali niso podobni nagibi spodbudili Slovence, da so z navdušenjem sprejeli in obravnavali psihoanalitične nauke,  e verjamemo npr. takratnim filozofskim izvajanjem Klementa Juga?

Tržaški psihoanalitični krožek je mo no vplival na sočasno italijansko književno ustvarjanje: vse Svevovo pisanje je ante litteram (Una vita, Senilit ) ali posledično pregneto s psihoanaliti nimi dognanji; do novega kulturno-znanstvenega pojava pa niso bili imuni niti Michelstaedter, Slataper ali Stuparich, niti pozneje pesnik Saba, kot ugotavljajo novejše literarnogodovinske raziskave.¹⁶

¹³ Glej npr. Bruno G. Sanzin: *Ottimismo ad ogni costo*, Rim 1938

¹⁴ Srečko Kosovel: *Moja pesem*, v *Pesmi in konstrukcije*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1977, str. 3

¹⁵ Giorgio Voghera: *Gli anni della psicanalisi*, Studio Tesi, Pordenone 1980, str. 105

¹⁶ Saba e la psicanalisi, v *Pietre*, Genova, junij–avgust 1981

Ali se ni ta slika odzrcalila tudi pri slovenskem sosеду, kjer je psihoanalizo poznal že Kosovel¹⁷, umetniško oprijemljivo pa sta jo v svojih delih osmislila zlasti Slavko Grum (Upornik, Dogodek v mestu Gogi) in Vladimir Bartol (Al Araf, Čudež na vasi)?

Isti dunajski vir, ista teorija in vpliv, isti čas in prostor, skoro hkratna literarizacija psihoanalize – vendar še enkrat nobenega, niti najmanjšega stika.

V Italiji in Sloveniji je psihoanalitično vrenje književno popolnoma različno obrodilo: nekaj skupnih jungovskih arhetipov je sicer moč zaslediti pri Vogheri, Bazlenu in Bartolu¹⁸, vendar je v ostalem slovenska »psihoanalitična« literatura patološko radikalnejša od sosednje. Medtem ko npr. paranoično abulični Zeno Cosini plaho udejanja prek svoje izpovedi shizofrenično razpetost med družbenim in individualnim, se le dve leti starejši Gorazd Krašovec iz Čudeža na vasi že praktično ubada s primerom hipnotizirane dekle v Blatnem vrhu . . .

Zamujeni presek obeh literarnih poti je osupljivo presenetljiv, če pomislimo, da je bil med prvimi slovenskimi »književnimi psihoanalisti« Tržačan Vladimir Bartol, ki se je leta 1921 resda preselil v Ljubljano, vendar je razgibano tržaško kulturno življenje vseskozi budno spremljal, kar dokazuje njegova poveljna dela Mladost pri Sv. Ivanu in Tržaške humoreske. In vendar mu zanimanja za psihoanalizo ni vzbudil krog tržaških navdušencev, kot bi bilo pričakovati, temveč neposredno branje ter odkrivanje Freuda na ljubljanski filozofski fakulteti in študij psihiatrije na pariški Sorboni v letih 1926–27. Drugače povedano: ob Bartolu in psihoanalizi nova literarna tangenta.

Tretja, odbrana v ilustracijo razmerja med obema literaturama v tem obdobju, je pravzaprav književnozgodovinska. Zapopadena je v sintagmi

Tržaška literatura.

Vsaj od Pasinija¹⁹ in Pancrazija²⁰ dalje je ta oznaka zbirni pojem za umetniške stvaritve »tržaških« avtorjev, kot so Svevo, Saba, Slataper, Michelstaedter, Carlo in Giani Stuparich, za nekatere pa celo Giotti in Cantoni, piscev, ki naj bi bili na začetku 20. stoletja »med seboj skrivnostno ubrani.«²¹

Definicija »tržaška literatura« pomeni – če jo prav razumem – literaturo, ki nastaja, ki se piše v Trstu. Je bržkone ozemeljski, lokalni, občinski pojem, ki nima (ali naj ne bi imel . . .) dodatnih jezikovnih in nacionalnih konotacij.

V istem časovnem loku pa so v Trstu ali o njem pisali tudi – da naštejemo samo nekatere – Etbin Kristan, Henrik Tuma, Stano Kosovel,

¹⁷ Glej npr. Pastirčki, v Srečko Kosovel: Zbrano delo II, DZS Ljubljana 1974, str. 338–339; Dnevnik VII., v Zbrano delo III, DZS, Ljubljana 1977, str. 658, 778

¹⁸ Več o tem: Arnaldo Bressan – Appunti sull'influenza della psicoanalisi tra la giovane intelligenza slovena degli anni Venti e in particolare nell' opera dello scrittore triestino Vladimir Bartol, *Metodi e ricerche* – n. s., V, 2 (julij–december) 1986, str. 5–11.

¹⁹ Ferdinando Pasini: Ufficio della letteratura in terra di confine, *La Porta Orientale*, II, 1932

²⁰ Pietro Pancrazi: Giani Stuparich triestino, *Scrittori d'oggi*, Laterza, Bari 1944, str. 103–104.

²¹ *Ibidem*

Pavla Hočevar, Zofka Kveder, Marica Nadlišek, Josip Ribičič, Karel Širok, Janko Samec, Igo Gruden, Andrej Budal ali Vladimir Bartol. Vendar bi njihova imena zaman iskali v tem ali onem celo novejšem italijanskem literarnozgodovinskem pregledu »tržaške literature«. Ko da so po kafravo izginili, ko da bi bile literarne priloge Slovenke, Edinosti, Ženskega sveta fatamorgana, ko da bi bila takratna književnost v Trstu zgolj in izključno italijanska... Če je tak odnos večinske literarne zgodovine do slovenske tržaške književnosti zaradi filorežimskih opredelitev razumljiv v predvojnem in vojnem obdobju, je v novejšem času stihijsko prenašanje sintagme »letteratura triestina«²², ki je v italijanski publicistiki ustvarilo mit o eminentno kulturnem, »papirnatem mestu«²³, presenetljiva mistifikacija resnice. Eden sodobnih italijanskih literarnih raziskovalcev, Arnaldo Bressan, zato upravičeno ugotavlja »radikalno neveljavnost (...) pojma tržaške literature« in pripominja, da »sta si še dandanes ‚tržaška literatura‘ in ‚italijanskost‘ Trsta tako tesno skupaj kot rokavica in roka v njej: delujeta kot nekaj enotnega in neločljivega in s tem skupnim odtisom prikrivata in pačita – poleg zgodovinske realnosti slovenske tržaške sestavine – predvsem tržaško kulturo«²⁴.

Kaj pripomniti? Edinole ugotovitev, da kakor pisci, tudi njihovi preučevalci niso znali najti mostu med bregovoma, kar v marsičem pogojuje tudi razmerje med poveljno italijansko in slovensko literaturo v Italiji, ki bo v nadaljevanju predmet pričujoče obravnave.

Novejša italijanska in slovenska književnost v Italiji

»Čas resnice je zame minil. Naj se začne čas literature!« Če ga takole parafraziram, bi besede Eneja Silvija Piccolominija v Rebulovem Zelenem izgnanstvu lahko sočno opredelile poveljno razmerje med obema avtohtonima slovstvom v Italiji. To je namreč, po Getsemaniju 16. in 17. stoletja, znova čas literature, ko skušajo avtorji zakrpati od resnice razparane mreže sožitja. Skušajo...

Začetki so trnjevi, vsi v znamenju preteklosti: italijanska literatura 50. let je v odnosu do sosedov dedič iracionalnega strahu pred »slovansko nevarnostjo«. Prisotnost aloglotov demonizira v slogu »velike tržaške literature« Sveva, Slataperja, Sabe, Stuparicha, ki »Slovencev sploh ne omenja v svojih delih. Če pa se kdaj pa kdaj ponevedoma zapišejo komu od navedenih avtorjev v kako pesem, roman ali novelo, potem so zvečine obrobni statisti, marginalni liki, mlekarice, kmetje, kamnoseki, ki jih pisec potiska na Kras, daleč proč od italianissimega Trsta.«²⁵ Ali ni, denimo, Quarantotti-Gambinijev opis Slovencev iz dnevnika Pomlad v Trstu leta

²² Glej npr.: Enciclopedia monografica del Friuli-Venezia Giulia, Udine 1979, poglavje La letteratura triestina del Novecento, str. 1171–1172; Bruno Maier: Dimensione Trieste, Istituto propaganda Libreria, Milano 1987, s podnaslovom Nuovi saggi sulla letteratura triestina!

²³ Claudio Magris: Les cornes de la page ou La ville de papier, Več avtorjev: Portraits pour une ville, Milano 1985

²⁴ Arnaldo Bressan: Pustolovščina besede, Lipa – ZTT, Koper–Trst 1985, str. 67–68.

V isto semantično zanko zapadejo – sicer redkeje... – tudi slovenski literarni zgodovinarji, ko enačijo pojem »tržaško slovstvo« edinole s slovensko pisničnimi avtorji v Italiji. O tem glej npr.: Jože Pogačnik – Slovensko zamejsko in zdmsko slovstvo, Zaliv, Trst 1972, str. 47–48

²⁵ Miran Košuta: Obrobje in središče, Naši razgledi, 24. 10. 1986

1951²⁶ na las podoben Slataperjevi evokaciji barbarskega »mongola trdih ličnic« v Mojem Krasu ali Stuparichevi oznaki dekile Berte²⁷? Ta očitna tabuizacija slovenstva bode v oči celo italijaniste, da mora npr. Elvio Guagnini priznati: »Nella vasta produzione della letteratura triestina del Novecento, non sono molti (...) gli scrittori che affrontino in modo diretto e critico la complessa e multinazionale problematica politica e sociale della città.« Hkrati pa pristavlja: »Nella stessa direzione è da sottolineare che gran parte della letteratura slovena del nostro secolo – soprattutto nel campo della narrativa e della saggistica – ha carattere militante, risulta impegnata su temi e questioni di ordine politico e nazionale.«²⁸

In res: če se Voghera, Quarantotti-Gambini, Cecovini idr. delno še opirajo na literarno dediščino preteklosti, se slovensko slovstvo v Italiji s Pahorjevimi knjižnimi krsti (Moj tržaški naslov 1948, Vila ob jezeru 1955, Mesto v zalivu 1955, Nomadi brez oaze 1956) in z Rebulovo začetno prozo (Vinograd rimske cesarice 1956, Klic v Sredozemlje 1957) močno osredišča na nacionalno problematiko, črpa iz minulega, prikazuje travmo slovenske eksistencialne izpostavljenosti in asimilacije. Vendar je že tu – kljub različni tematski naravnosti obeh slovstev – moč opaziti klice dialoga, ki prekrvlja sodobnost: Rebula si npr. v Senčnem plesu (1960) omisli literarni prototip sožitja – kulturno strpnega, dantejevsko razgledanega profesorja De Martinis, ki umira s Prešernovimi verzi na ustih; z novim, rahločutnejšim pristopom do slovenske tematike pa se izkažejo tudi istrski avtorji, ki jih je v Italijo naplaval povojni ezulski val: Guido Miglia, Fulvio Molinari in predvsem Fulvio Tomizza, kasneje pa Gianfranco Sodomaco ali Giorgio Depangher.

Vse to narekuje predvsem v Trstu, ki je od nekdaj naravno vozlišče romanskega in slovanskega v tem prostoru, novo, mediteransko znosnejšo literarno klimo vsaj od šestdesetih let dalje:

Renzo Rosso razglablja v novelistični zbirki *L'adescamento* (1959) o prijateljstvu med mladim Slovencem Slankom in tržaškim vrstnikom Paulianom, ki se naposled odtegne domačemu buržujskemu okolju in pridruži partizanom;

Enzo Bettiza se v *Tržaški prikazni* (1958) neobremenjeno loteva mestnega kozmopolitstva, njegove mittelevropske duše;

Stelio Mattioni prerašča s kafkovsko ali celo borgesovsko fantastiko regionalno in nacionalno utesnjenost vse od proznih začetkov (*Il sosia* – *Dvojnik* 1962) dalje;

Carolus L. Cergoly hrepeni z liriko po »porušenih ravnovesjih« jezi-

²⁶ Pier Antonio Quarantotti-Gambini: *Primavera a Trieste, Mondadori, Milano 1951*, str. 134. Pasus se glasi: »Osservavo loro e poi i cittadini che mi passavano accanto; si c'è una differenza di statura, oltre che somatica e di costituzione, che sorprende. Ho sempre avuta l'impressione che gli jugoslavi fossero più alti; ma quelli che avevo presenti dovevano essere quasi tutti croati o dalmati o intellettuali. Questi sloveni della campagna – e qui posso constatarlo perché ne ho, per la prima volta alcune centinaia sotto gli occhi: uniformemente bassi e ossuti, biondici e scabri – sembrano non cresciuti qui vicino ma di tutt' altri paesi, a paragone dei triestini che sono alti e baldi.«

²⁷ Gian Stuparich: *Ritorneranno, Garzanti 1941*, str. 17. Eden od pasusov se glasi: »Tuttavia, se il suo carattere fosse stato soltanto un poco più malleabile, Berta avrebbe potuto, dopo dieci anni di convivenza, sentirsi e considerarsi persona di famiglia. Ma aveva conservato l'istinto ombroso della bestia selvatica che si lascia difficilmente avvicinare.«

²⁸ Elvio Guagnini: *La cultura. Una fisionomia difficile*, v *Elio Apih: Trieste, Laterza, Bari 1988*, str. 284

kovno pluralističnega avstro-ogrstva, po Trstu »del si del da del ja«²⁹ in se slovenski literaturi poklanja s skoro dobesednim prepisom Levstikovega Martina Krpana;³⁰

Ferruccio Fölkel je ob židovski občutljiv še za ostale »drugačnosti« te »neverjetne domovine«, tega »obupanega mesta«, ki je lahko »mati, ljubica in vlačuga«³¹ obenem (Monade, 33 poesie del guideo, Racconto del 5744);

Renato Ferrari naseljuje svojo memoarsko publicistiko s pogostno slovensko etnično prisotnostjo (Il gelso dei Fabiani, Cani e gatti a Trieste);

Carlo Sgorlon, furlansko-italijanski pisec, vzpostavlja s svojimi beneškimi in rezijanskimi sosedi le občasen literarni stik, ki rojeva zdaj uspejše romanescne like zdaj konfuzejše narodnostne portrete (L'armata dei fiumi perduti).

V nasprotju s preteklostjo naštetim in drugim italijanskim avtorjem obmejnega pasu književna ubeseditvev slovenskega človeka, njegove kulture in slovstva ni več tabu, ki bi ga bilo treba potlačiti na dno zavesti, temveč nasprotno razločevalna kategorija, vrednota, ki jih v odnosu do drugih italijanskih piscev zaznamuje, opremlja z dodatnimi konotacijami in jim v očeh kritiško-bralske recepcije poklanja celo dragoceno patino eksotičnosti, skrivnostnosti, kulturne plemenitosti, mittelevropskosti ali elitne jezikovne polifonosti. Zavedajo se, da tu od nekdanj »fetalno soživljajo« s Slovenci in opevajo z njimi »skupno morje.«³²

Simbol medsebojne prežetosti in literarne bikulturnosti teh avtorjev, kdor uteleša par excellence simbiozo, po kateri hrepenita slovensko in italijansko slovstvo tega prostora, je nedvomno *Fulvio Tomizza*. Istra – narodnostno mešana zemlja, v kateri je od leta 1935 doraščal – mu je kljub bolečim zgodovinskim viharjem, ki so jo prevetrili, izoblikovala strpen, humanističen odnos do drugih narodnosti in kultur. Od Materade (1960) dalje pomeni zanj upodabljati slovenskega in hrvaškega človeka obenem odkrivati svoje razvejane narodnostne korenine, svojo dvojno dušo. Ta »nosce te ipsum« je torej občuten kot življenjska nuja ne pa kot milostni poklon literarnega mecena »mali« kulturi in je – z nihanjem, ki so skladna zgodovinskim premikom in avtorjevemu osebnemu ali umetniškemu zorenju – zaznaven zlasti v delih kot *La miglior vita* (1977), *L'amicizia* (1980), *Il male viene dal Nord* (1984) in predvsem v romanu *Gli sposi di via Rossetti* (1986).

Don Stipe s svojim idealističnim humanizmom in panslovanstvom, Primož Trubar, pokončni reformator, sodelavec koprškega škofa Vergerija, mirenski pesnik in pisatelj Stanko Vuk z ženo Danico Tomažič – mar niso to obrazi, ki s Tomizzo suvereno in brez manjvrednostnih ubeseditvev stopajo ob bok sorodnim likom italijanske literature, slovanskim portretom Tommasea ali Nieva? Še več: v njegovem pisanju so se z odročnega, pastirsko bukoličnega Krasa preselili v mesto, z obrobnihi figur so se prelevili v protagoniste, intelektualce, meščane, ki soustvarjajo tržiški ekonomski in kulturno-politični vsakdan. Prek Stanka Vuka, liričnega rapsoda Zemlje na zahodu, se Tomizza vnovič približa slovenski literaturi, Ribičiču, Kosovelu, Kocbeku, kritično tudi Pahorju in nadaljuje zanjo skorajda

²⁹ Carolus L. Cergoly: *Ponterosso*, Milano 1976, str. 23

³⁰ Carolus L. Cergoly: *Fermo là in poltrona*, Mondadori, Milano 1984

³¹ Ferruccio Fölkel: *Racconto del 5744*, Studio Tesi, Pordenone 1987, str. 38

³² *Ibidem*, str. 57

ambadorsko posredovanje, ki ga je začel leta 1976 z Idealistom, gledališko predelavo Cankarjevega Martina Kačurja. Ni naključje, da nosijo Mladoporočenci podnaslov tragedija v neki manjšini in da želijo biti avtorjeva literarna oddolžitev »per i torti da questa subiti dal gruppo maggioritorio«³³ – za krivice, ki jih je manjšina utrpela od večine.

Tomizzova želja združiti vsaj ob kretnici pisanja paralelne tire obeh sosednjih literatur je opazna še zlasti v stilu in strukturi njegovega jezika, ki je od Boljšega življenja do najnovejšega dela, Quando dio uscì di chiesa, posut s hrvaticizmi, slovenizmi in istrskimi dialektizmi, kar je v italijanski književni kritiki znova obudilo svevovski locus communis o kvazipismenosti tržaških literatov. Resnica je, da se skoz tematsko in jezikovno pregnetenost romansko-slovanskega nagrajenec Vilenice in v slovenščino najbolj prevajan italijanski avtor, zavzema za vsaj idealni zabris »absurdne meje, ki loči Trst od svojega pravega in najbolj resničnega zaledja,«³⁴ za ponovno zblizanje obeh kultur na tem koščku zemlje, kjer »je nujna raznolikost življenja in bivanja,«³⁵ za nekakšen duhovni, neideološki koiné.

Po opisani narodnostno angažirani uverturi Pahorja in Rebule se za podoben slovstveni presek zavzemajo tudi marsikateri predstavniki novejše slovenske književnosti v Italiji. V nenehni povezavi z osredneslovenskim kulturnim prostorom in ob sprejemanju najrazličnejših svetovnih literarnih sugestij (od neorealizma, do modernizma, larpurlartizma ali reizma) razvijajo ob prevajanju, poznanju in vplivanju italijanskega slovstva tipološko zapazeno »mediteranskost«, stilno in tematsko specifično pisanja, ki je marsikdaj različna od »unejske«. ³⁶ S Pogačnikovimi besedami ima slovenska literatura v Italiji »svojo snov, svoje ideje in svojo obliko (...) V povojnem času (...) književnost ni več samo obtoževalec in humanistična vest, kakor je bilo pod težo dogodkov v času fašizma. V njej je še vedno ostalo narodnostno čustvo (...) v celoti pa je vendarle bolj svetlo in odprto.«³⁷ Kot takšna razumljivo sprejema tudi od najbližjih sosedov in literarno preoblikuje večna problemska vozlišča biti in bivanja, paleta tem med erosom in thanatosom. Kako? Kje?

V prozi

* S Pahorjevim aktualiziranjem obeh ključnih tem svojega pripovedništva: taboriščne in tržaške, ki – oplemenitena z eksistencializmom Sartra, Vercorsa, z neorealizmom Siloneja, Paveseja in predvsem Vittorinija – poklanja avtorjevim sodobnejšim tekstom (V labirintu 1984, Zatemnitev 1986) nadih univerzalnejše metaforičnosti.

* Z Rebulo, ki po dantejevsko klasičnem Sibilinem vetru (1968) radikalizira svojo prozo: tematsko v filozofsko-spekulativnem iskanju Nousa, Prvobitnosti s krščanskim predznakom (Zeleno izgnanstvo 1981, Jutri čez Jordan 1988); stilno z rokokojevsko estetizacijo jezikovnega (Vrt bogov 1986), ki mandelštamovsko obvešča: »Kdor me hoče brati, mora imeti mojo kulturo!«

³³ Fulvio Tomizza: Gli sposi di via Rossetti, Mondadori, Milano 1986, str. 10

³⁴ Fulvio Tomizza: Ieri, un secolo fa, Rizzoli, Milano 1987, str. 209

³⁵ Fulvio Tomizza: prispevek v Primorskih srečanjih št. 80–81, 1988, str. 128

³⁶ Pavle Merkù: Pajčevina in kruh, ZTT, Trst 1987, str. 63

³⁷ Jože Pogačnik: cit. izdaja, str. 58

* Realistično pripovedništvo Primorca Milana Lipovca (Ljudje ob cesti 1981) ali Danila Lokarja nadaljuje zamejska srednja avtorska generacija z razponom od pejsažne feljtonistike (Rafko Dolhar) in uglajenega klasičnega lirizma (Marija Mislej, Zora Piščanc, Franc Jeza, Roman Firmani, Saša Martelanc, Bruna Pertot, Zora Tavčar) do diametralno nasprotne fantastike ali eksperimentalnega modernizma (Irena Žerjal, Ivanka Hergold – slednja prevaja tudi iz italijanskega leposlovja).

* Nihanje med obema skrajnostma je značilno še za mlajše prozaiste (Boris Pangerc, Milan Bufon), ki se – tako kot predhodniki – bolj navezujejo na osrednjeslovensko literarno snovanje kot na sosednje književne tokove.

V dramatik

* je pri uspelejših delih Josipa Tavčarja ali Filiberta Benedetiča in narečnih besedilih Lojzeta Cijaka ali Radeta Pregarca (kljub vaudevillski podobnosti slednjih s *commedío dell'arte* in *Goldonijem*) prav tako opazna slovstvena samoniklost. Novejši avtorji jo le delno razblinjajo z machiavellijevskimi reminiscencami (Ivanka Hergold: *Paracels*) ali fojevskimi postopki (Sergij Verč: *Evangelij po Judi*).

V poeziji

* se zamejska slovstvena izraznost ob tematskih sklopih bivanjske utesnjenosti, filozofske meditativnosti, narodnostne izpostavljenosti, erosa, Krasa, morja ali brd zgoščuje na kvantitetno najvišjo potenco.

* Ljubka Šorli, Albert Miklavec, Vinko Beličič in narečna pesnica Marija Mijot ostajajo v mejah formalno-motivnega tradicionalizma, medtem ko označuje srednjo generacijo slovenskih pesnikov v Italiji kvalitativni premik, ki je ob Filibertu Benedetiču še najbolj zaznaven pri kriškem liriku Miroslavu Košuti. Nemajhen delež ima tu prav avtorjeva književna razgledanost, ki ob prevajanju hvaležno črpa iz latinskoameriške in italijanske slovstvene tradicije, iz *Garcie Lorce* (Ne leti, golobica), *Nerude*, *Ungaretija*, *Montaleja*, *Quasimoda*, *Sabe*. Dokaz medsebojnega knjižnega oplajanja in vraščenosti Košute ter drugih lirikov (*Kravosa*, *Pregarca*, *Mermolje*, *Čuka*, *Pangerca*) v ta obmejni prostor so tudi italijanski prevodi njihove poezije, resda prerediti in zvečine izpod peresa slovenskih prevajalcev (*Jolka Milič npr.*), toda vendarle upoštevani tudi v deželnem in splošno italijanskem kontekstu.

* Posamezne poetike teh piscev so aristotelovsko raznovrstne: od eksistencialne reflektivnosti *Irene Žerjal*, »sentimentalnega privatništva«³⁸ *Brune Pertot*, bombastične kakofonije *Aleksija Pregarca* in neposredne biografskosti *Jakoba Renka* prek ironičnega modernizma *Marka Kravosa*³⁹ in *Marija Čuka*, dialektalne polisemije *Renata Quaglie*, *Silvane Paletti*, *Rina Chineseja*, *Andreine Trusgnach* in prek zgoščene izpovednosti *Aceta Mermolje*, *Alenke Rebula*, *Zlatke Obid-Lokatos* vse do balantičevske melanholičnosti *Borisa Pangerca* ali *Nadje Švara*.

³⁸ *Ibidem*, str. 54

³⁹ Prevaja tudi iz italijanščine. Glej npr. *Scipio Slataper: Moj Kras*, ZTT, Trst 1988

Mnogi izmed njih so že postali del kolektivne literarne zavesti tega prostora predvsem po zaslugi slovenskih in italijanskih Hermesov: revij, kot Razgledi, Sidro, Tokovi, Zaliv, Most, Umana, E ali La Battana; založb, kot so Založništvo tržaškega tiska, Braitan ali Studio Tesi; krožkov, kot so Društvo slovenskih izobražencev, Slovenski klub ali Gruppo 85; posameznikov, kot Magris, Bressan, Brazzoduro, Marija Pirjevec, Ciril Zlobec in drugi.

Sklep

Toda pot medsebojnega literarnega zблиžanja je kljub njihovim naporom še dolga.

Narašča sicer število knjižnih prevodov na eni in drugi strani, pogostejša so skupna srečanja, literarni večeri ali predstavitve. Tipološka analiza kaže, da sta ježevska narodnoobrambnost slovenske in iredentistična zakrknjenost italijanske književnosti v Italiji uplahli, morda celo izginili, tukajšnji slovenski avtorji so v sosednjih literarnozgodovinskih prikazih prisotnejši, bolj upoštevani, vendar je komunikacija prevečkrat še zmeraj enosmerna, znanje slovenščine med italijanskimi pisci »un fatto eccezionale«⁴⁰ – izjemnost, kot pravi Ara in Magris. Tako je literarna tehtnica pod bremenom še neizbrisanih zgodovinskih travm kljub vsemu prevegnjena in je npr. opisano ravnotežje 16. stoletja danes daljni sen.

Pa: ali se bosta literarni vzporednici obeh kultur kdaj srečali pred matematično določeno neskončnostjo?

Naj odgovorim postmodernistično, citatološko: »Samo počakati je treba...«, »dokler ne pade poslednja barikada«.

Takrat bom v opredelitvi razmerja med italijansko in slovensko literaturo v Italiji z veseljem spremenil tudi naslov svojemu razmišljanju in parafraziral Plutarha: iz bioi parálleloi v bioi koinoi.

VIRI IN LITERATURA

Mara Debeljuh-Poldini: Rapporti tra la cultura italiana e quella slovena nel Litorale, EST, Trst 1973

Umberto Eco: Lector in fabula, Bompiani 1979

Jožko Humar: Primož Trubar rodoljub ilirski, Lipa-ZTT, Koper-Trst 1980

Jože Pirjevec: Introduzione alla storia culturale e politica slovena a Trieste nel '900

Jože Pirjevec: Niccolò Tommaseo tra e Italia e Slavia, Marsilio, Venezia 1977

Več avtorjev: Trst v slovenski poeziji, ZTT, Trst 1984

Več avtorjev: Rusi most, Mladinska knjiga-ZTT, Ljubljana-Trst 1967

Angelo Vivante: Irredentismo adriatico, Firenze 1912

Lino Legiša: V preizkušnji, Slovenska matica, Ljubljana 1982

Stanko Vuk: Ljubezenska pisma, ZTT, Trst 1986

Slataper & Ci.: Lettere triestine, Edizioni Dedolibri, Trst 1988

⁴⁰ Ara – Magris: cit. izdaja, str. 43